

BUDE TO STAČIŤ?

THEO DE BOER: *Bůh filozofov a Bůh Pascalův*. Benešov, EMAN 2003, 216 s.

„Kde slovo nájde sa, kde slovo ozve sa?“ – Eliotovou parafrázou začína svoju reč holandský filozof Theo de Boer, autor kníh o fenomenológii, hermeneutike či filozofii náboženstva. V českom preklade jeho knihy *Boh filozofov a Boh Pascalov* s podtitulom *Na rozhraní filozofie a teológie* čítame: „Pre situáciu, v ktorej žijeme, je charakteristické, že istoty filozofie sa ocitli v kríze.“ Už z citovanej vety možno pochopiť, že hlavný dôraz sa bude klásť na polaritu existenciálnych zážitkov a večných podstát. Pomiňajúca skúsenosť sa tu javí mocnejšia než racionálny argument, čím vraj dostáva filozofiu do krízovej situácie. Veľkou témou v tejto diskusii je, samozrejme, Boh. V bežnej komunikácii sa dnes osobná skúsenosť s božským považuje za pravdivejšiu než abstraktné filozofické skúmanie podstaty. Výraz „pravdivejšie“ v predchádzajúcej vete pochádza totiž z inej tradície než pravdivosť filozofie. Kým filozofický pojem *alétheia* označuje to, čo nepodlieha zabudnutiu, a teda ostáva samé sebou bez ohľadu na časopriestorové štruktúry, použitý pojem pravdivosti sa dotýka spontánnych skúseností, ktoré majú význam predovšetkým pre osobný život jednotlivca a ktoré s ním zanikajú – asi ako Pascalova noc. Filozofická tradícia (de Boer používa tento pojem veľmi nejasne) označuje takúto pravdivosť ako domnienku.

Theo de Boer si toto parmenidovské napätie medzi *alétheia* a *doxa* uvedomuje a píše o konflikte filozofie a rétoriky, pravdy a pravdepodobnosti. Nie je ťažké uhádnuť, na ktorej strane je postavená filozofická reč o Bohu a na ktorej zase Pascalov zážitok. Na rozdiel od jeho nekritických stúpencov bol však Pascal viac filozofom. Svoj slávny pergamen starostlivo „uzátvorkoval“ do podšívky obleku. Na verejnosť sa lístok dostal až po jeho smrti a razom sa stal bojovým heslom proti tradičnej filozofickej koncepcii metafyziky. Filozofia, ktorá sa usilovala o všeobecné, bola postupne nahrádzaná myslením, ktoré sa opieralo o konkrétne, jednotlivé, rétorika vytlačala filozofiu. Dôsledky tohto postoja k filozofickému poznaniu si v plnej miere uvedomujeme až dnes. Nechajme však prehovoriť de Boera: „Rečníci sa neodvolávajú na to, čo je evidentné, neuvádzajú argumenty.“ Argumentácia totiž predpokladá evidentné východisko. De Boerovi rétori sú „trubadúri“ tradovaných mýtov a príbehov. „Filozof nechce stavať na domnienkach a na tradícii, ale na nezmeniteľnom, rozumnom náhlade... Stálosť a istotu nenájde v čase a dejinách, ale jedine v divaní sa na to, čo ostáva vždy rovnaké... Pravé bytie je vždy nepominuteľné, bezčasové. Metódou filozofie nie je príbeh, ale výklad.“ Takto charakterizuje autor filozofiu. Ak budeme ponímať spolu s de Boerom kresťanskú kazateľskú prax ako rétorické úsilie vyrozprávať biblické príbehy jednoduchému ľudu, potom sa nám rozpor medzi vierou a rozumom nápadne vyostří: „Kázanie môžeme chápať ako pokus o novú aktualizáciu tradovaného príbehu.“

Po tomto úvodnom nastolení problému sa de Boer podujíma vykonať sondáž do myslenia filozofov západnej proveniencie. Štylistickú relevanciu vety „U každého autora sa obmedzíme na jedinú knihu“ nie je azda potrebné bližšie rozvádzať. De

Boerove sondy pritom nesiahajú hlbšie než do 17. storočia. Predstavuje nám Descarta, ktorý sa v kolégiu La Flèche čítaním klasikov zoznámil len s „domnienkami a pravdepodobnosťami, a nepoznal pravdu“. Pomohol mu „geometrický spôsob argumentácie – zakotvený v solidných východiskách a rozvíjaný v presne nadväzujúcich vývodoch“. Ako však de Boer dodáva, v praktickom živote je aj pre Descarta tento spôsob málo použiteľný. Toľko Descartes. Druhým skúmaným je Locke, ktorý sa „s teologickou problematikou vysporadúva na niekoľkých riadkoch. S dôkazom božej existencie je rýchlo hotový“. Zaujíma ho akési Niečo, z ktorého povstalo všetko ostatné. „Lockovi je vlastne celkom ľahostajné, či jeho večné a všemocné Niečo bude nazvané ‚Bohom‘.“ Tretia sonda: Voltaire. Zmes citátov nám ho predstaví ako „majstra krátkej a hutnej formulácie“, poetu, či dokonca kacíra, ktorý „sväto veril v hodnotu náboženstva“. La Mettrie zase ľahostajne mávne rukou nad existenciou Boha a de Boer poznamenáva: „La Mettrie pritom tlmočí moderný životný pocit. Z pocitu jediného filozofa sa začína stávať takmer všeobecná domnienka.“ Nasledujú Rousseau a fyziko-teologický dôkaz božej existencie, encyklopedista D’Alambert nám narýchlo povie čosi o všemocnom Rozume, potom Lessing vyriekne vetu „Náhodné pravdy dejín sa nikdy nemôžu stať dôkazom nutných právd rozumu“ a nakoniec „všedrtič“ (Allzermalmer) Kant „ničí“ dôkazy božej existencie, hoci definíciu Najvyššej bytosti ponecháva zachovanú. U Kanta už nestačí *jediná kniha*, de Boer sa opiera o obe *Kritiky*. Sondáž končí rozlíšením medzi zjaveným (skúsenostným) a rozumovým (prirodzeným, osvietenským) náboženstvom a nadšeným výkrikom: „O čo bohatšia je kresťanská viera v porovnaní s úbohým náboženstvom zdravého rozumu a všeobecného zjavenia!“ Predpokladané de Boerovo pomedzie či rozhranie medzi filozofiou a teológiou sa zrazu nečakane vyhranilo. Možno aj preto, že od začiatku nebolo celkom jasné, ako de Boer chápe filozofické myslenie.

V druhej časti sa autor venuje samotným dôkazom božej existencie. V reči o osvietenstve vyznieva „infiltrovaný“ Tomáš Akvinský trochu tendenčne a nepresvedčivo (mimochodom, je to jediný riadok knihy, kde sa spomína). De Boera vôbec nezaujíma povaha jeho dôvodu, svoju pozornosť nasmeroval na osvietenický definičný funktor „vše-“ – všemocný, vševediaci – a spája ho s pojmom nekonečna. „Keď budeme napríklad donekonečna zvyšovať počet strán mnohoúhelníka, môžeme z neho vytvoriť kruh. Je to akýsi ‚skok‘. Objaví sa ‚disclosure‘, odkrytie či zjavenie. Rovnakým spôsobom nás má funktor ‚vše-‘ doviest’ za hranice skúsenosti.“ De Boer píše o prvotnom definovaní Najvyššej bytosti a následnom prevedení dôkazu – to považuje za prvý krok v skúmaní dôkazov božej existencie. Druhý krok viac-menej kopíruje Kantovo stanovisko k takýmto dôkazom: Vysvetľuje, čo hovoria kozmologický a fyziko-teologický dôkaz. Keď príde reč na ontologický dôkaz, podarí sa de Boerovi vrátiť sa až do 11. storočia k samotnému Anzelmovi, na ktorom ho zaujme predovšetkým primát bytia – byť je lepšie než nebyť. Od Anzelma sme razom u Hamleta, odkiaľ je už len na skok k Heideggerovi: „Zmyslom bytia je jeho zjavovanie, stávanie sa zjavným... U Heideggera sa teda už nestretávame – a to je šťastný dôsledok – s pokusom vyšplhať sa od súcien k najvyššiemu bytiu (súcnu), ktorým je Boh.“ Citát azda dostatočne reprezentuje de Boerov postoj k bytiu a východiská jeho

argumentácie proti onto-teológii. Kontingencia (nestálosť) bytia vraj viedla filozofov k vytvoreniu náboženstva, ktoré by ju mohlo premôcť, a preto kontingenciu nazývali „religion making characteristic“. Jeho existenciálna interpretácia kontingencie má opačný, dynamický ráz: To, čo sa mení, sa predsa môže meniť aj perspektívne, v budúcnosti, trebárs aj po smrti. Z toho plynie de Boerovi nádej. Načo premáhať kontingenciu nejakou náboženskou formou nutného bytia, keď je takouto dobrou nádejou? Napriek tomu je pre neho kontingentné bytie nezmyselné, čo de Boer potvrdí takmer bonmotom: „Všetko sa to začalo veľkým treskom a asi sa to skončí ako prskavka.“

Tretia kapitola má priam bombastický názov – *Erózia Najvyššej bytosti*. De Boer píše: „V predchádzajúcich dvoch kapitolách sme v hrubých rysoch opísali Boha filozofov.“ Hrúbku nárysu vyjadruje predovšetkým skutočnosť, že opis sa týkal takmer výlučne osvietenскеj filozofie a z nej definovaného pojmu Najvyššej bytosti. Proti tomuto pojmu postavil de Boer „troch majstrov nedôvery“ (Marxa, Nietzscheho a Freuda), ktorí sa mali postarať o spomínanú eróziu. De Boer má stále na mysli osvietenstvo a jeho pokusy o dôkazy božej existencie, a preto nás zaskočí jeho zovšeobecňujúce tvrdenie, že „ateisti sa dívajú na dôkazy božej existencie ako na intelektuálnu hru a nepripisujú im už žiadnu existenciálnu hodnotu. Problém veriacich je predovšetkým v tom, že sa už nemôžu pridať k vete, ktorá sa objavuje v závere všetkých dôkazov božej existencie: ‚A to je to, čo všetci nazývajú Bohom‘.“ V poriadku, ale záverečná veta vyňatá z údajne všetkých dôkazov, sa objavuje v omnoho staršej tradícii zdôvodnenia božej existencie, než je osvietenstvo. Pochádza z *quinque viae* Tomáša Akvinského a o tom tu nebola reč. De Boer mieša osvietenstvo s inými filozofickými prúdmi, čo je zrejme spôsobené tým, že pojem *rozhranie* v podtitule knihy možno interpretovať aj ako absenciu vytýčenia presných hraníc toho, o čom sa hovorí. Lepší titul pre knihu by bol *Boh osvietenecov* a *Boh Pascalov*. Z doposiaľ povedaného vidno, že Theo de Boer má veľký problém s nestálou kontingentnosťou bytia a onto-teologickým postulovaním nutného bytia ako jaspersovskej „filozofickej viedy“. Chce vravieť filozoficky o Bohu, ale nie v zmysle „starej“ filozofie, ktorá hľadala všeobecné, lež v zmysle novátorského projektu zdôrazňovania kontingentnej fenomenality bytia. Na chválu kontingencie sa mu hodí Sartre a Arntzova poznámka: „Aj Boh, keby existoval, by bol kontingentný.“ De Boer s nadšením píše o Sartrovi: „Čo sa od Sartra môžeme naučiť, je to, že idea základu končí v rozklade; predstava, že všetko bytie je založené na pevnom podklade, nás vedie do priepasti.“ V tomto zmysle pripomína aj Heideggerov *Abgrund*. Bez ohľadu na to, že slovo „priepasť“ môže niesť niekoľko významových rovín (pozitívnych aj negatívnych), zdá sa, že de Boerovi ide predovšetkým o významovú súvislosť s omylom či s filozofickou deviáciou. Nenapadne mu hovoriť o hlbine. Idea základu či substrátu, o ktorej vraví, ho preto vedie k otázkam typu: „Je Boh tiež základom nenávisťi? Ohľadne lásky sa pýtam: čo je to za lásku, ktorá má nutný dôvod?“ Prečo vlastne de Boera trápia takéto otázky? Asi preto, že v úvode knihy vynechal dôležitú metodickú poznámku o chápaní pojmov. Totiž pojmy „základ“ a „nutný dôvod“ možno vykladať rozličnými spôsobmi. Ak sa filozof vzdá tejto úvodnej práce, potom už nemá ďaleko k hybridným

formuláciám. Tu je príklad: „Žijeme teda v ambivalentnej situácii. Zvrchovaná bytosť na jednej strane ešte stále obchádza spoločnosť i náš mozog, na druhej strane však podlieha opotrebovaniu.“ Vzдор proti racionalistickým tendenciám dokazovania Boha sa mieša s bežným používaním rozumu.

Časť štvrtá – *Zjavenie a skúsenosť*. Hneď úvodné motto, prevzaté z Rosenzweiga, prehovára jazykom, ktorého príchut' sme v knihe dlhšie intuitívne pociťovali: „Biblia a srdce hovoria to isté.“ Slová sa začínajú točiť okolo Pascala, ktorý nebude dokazovať ani Boha, ani nesmrteľnosť, ani Trojicu. „Nie preto, že by toho nebol schopný, ale preto, že takéto znalosti sú neužitočné, sterilné. Neprispiávajú k našej spásе.“ V súvislosti s rozlíšením zjaveného a racionálneho náboženstva píše de Boer o zjavení, ktoré – napriek tomu, že bolo v západnom myslení považované vždy za nadprirodzený výklad sveta – možno uchopovať aj prirodzeným spôsobom, keďže „samo zjavenie je skúsenosťou“. Aby sme na skúsenosti mohli budovať reč o Bohu, musíme podľa de Boera prijať takúto špecifickú skúsenosť nie ako doplnok, ale – pravkavujúco – ako základ. Špecifická skúsenosť, samozrejme, nemôže byť dostatočným základom dokazovania či dôvodovania, keďže nie je všeobecne evidentná. Preto lepšie rozumieme de Boerovmu odmietnutiu dôkazov. Aby zachránil špecifickú skúsenosť ako základ, odmietol dôkaz. Odkiaľ je však de Boer tak pevne presvedčený o pravdivosti svojej tézy? Príklon k fideistickej dogme je tu citel'ný: „Vďaka prítomnosti Boha otcov a Ježiša Krista sa však ontologický systém rozpadá vo švoch. Bytie, i keď váži veľa, sa vychyľuje z rovnováhy.“

Krátko intermezzo o uzdravení slepého pri rybníku Siloe (Jn 9, 1 – 34) je prechodom k piatej časti *Výklad a príbeh*, kde sa dozvedáme, čo je filozofia: „Filozofia je fenomenológia; to znamená: usiluje sa o slovné vyjadrenie toho, čo sa zjavuje. V tom sa jej nesmú klásť v ničom medze. V predchádzajúcej kapitole som sa pokúsil predstaviť filozofickú štruktúru skúseností, ktoré možno považovať za náboženské. Všetky majú jeden spoločný rys: prekračujú schému subjektu a objektu a vyjadrujú v človeku čosi z dimenzie večnosti.“ Po všetkom, čo sme doteraz počuli o bytí, sa zrazu môžeme dopracovať cez náboženskú skúsenosť k dimenzii večnosti. Odkiaľ pochádza táto zmena pohľadu? Nemá fenomenológia v de Boerovom podaní skôr charakter fenomenalizmu? Následne čítame: „Osvietenstvo môžeme považovať za reštauráciu starého ideálu gréckeho myslenia, keď je všetko poznanie a usporiadanie celej spoločnosti založené na nadčasovom videní rozumu. Chápal to tak i taký filozof ako Edmund Husserl. Možno k tomuto ideálu patrí aj anachronické videnie antiky, ale túto otázku tu chcem nechať otvorenú.“ Možno práve vysvetlenie tejto vety by sme chceli od de Boera počuť. On ho však preskočí. Skoky sú napokon vernou de Boerovou metódou filozofickej reflexie. Takýmito skokmi sa prenesie cez úvahu o pravdách faktu a pravdách rozumu k veľkým a malým príbehom, ktoré majú byť rozprávané, lebo „to musí stačiť“. Hoci sú osobné zážitky kontingentné a smrteľné, môžu byť prerozprávané (asi ako Hamletov príbeh Horáciom). Biblia rozpráva o skúsenostiach s Bohom, ktoré my nemáme. Podľa de Boera musí stačiť, že o nich hovoríme, nie je potrebné racionálne pristupovať k podstatám, to dôležité a hľadané bolo vyslovené v Zjavení. Vraj aj v zjavení Pascalovej noci. „A to – dokiaľ vydrží

táto knižka – musí stačiť,“ uzatvára spokojne Theo de Boer. Čitateľ však z toho všetkého môže mať trochu zmätený pocit, pocit filozofa, ktorého túžba po poznaní bola ocenená prinízko.

Anton Vydra

Mgr. Anton Vydra
Katedra filozofie FF TU v Trnave
Hornopotočná 23
917 01 Trnava
SR
tonovydra@yahoo.com

UVAŽOVANIE O PRIESTORE

MICHAL AJVAZ, IVAN. M. HAVEL, MONIKA MITÁŠOVÁ (eds.): *Prostor a jeho človek*. Praha, Centrum pro teoretická studia UK a AV ČR, Nakladatelství Vesmír 2004, 327 s.

Kniha *Prostor a jeho človek* ukazuje, aké možnosti poskytuje téma priestoru, respektíve aké možnosti nám poskytuje priestor. Aj keď sa pätnásť textov a tri priložené preklady venujú rôznym ponímaniam (s rôznymi menovateľmi) priestoru, často sa dopĺňajú, prichádzajú k podobným záverom alebo medzi sebou autori príspevkov diskutujú. Kniha je súborom textov, ktoré vznikli na seminároch CTS, na ktorých sa zúčastnili (českí aj slovenskí) vedci z prírodných a humanitných odborov, filozofi a umelci. Podľa týchto okruhov bol aj zborník rozčlenený na štyri časti, pričom posledný oddiel sa skladá z úryvkov prekladov Heideggerovho diela *Budovat, bydlet, myslet, Hladkého a rýhovaného* od Deleuza a Guattariho a *Řeči a prostoru* Michela Serra.

Ak vezme do rúk knihu čitateľ pohybujúci sa v okruhu humanitných vied, musí najskôr prejsť príspevkami prvej, prírodovednej časti, predovšetkým prvým náročným textom, ktorý predstavuje priestor vo fyzike a kladie si otázku „Proč je prostor trojrozměrný?“ (Bedřich Velický). Odpoveď však poukazuje na to, čomu sa z iných pohľadov venujú aj ďalší autori: „Pokud máme za to, že existujeme, dokazujeme tím výlučnost dimenze 3“ – priestor je nejakým spôsobom spojený s človekom, s jeho vnímaním, orientáciou, pohybom... ako subjektivizovaný priestor a je aj predmetom idealizácií, ako napríklad v prípade geometrizovaného priestoru. Na túto situáciu sa dá pozrieť z viacerých aspektov. Jeden z nich uvádza Kateřina Trlifajová (*Nad Zénónovými paradoxy o kontinuu*): „Matematika zachycuje nekonečno v ostré, limitní, ideální podobě. Na jedné straně tím získává ohromný vzlet a možnosti, ale na druhé